

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA BISERICA ORTODOXĂ "ADORMIREA MAICII DOMNULUI" DIN SEBEȘUL DE JOS, COMUNA TURNU ROȘU, JUD. SIBIU

Ioan Marian Țiplic

Lucian Blaga University of Sibiu

ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea

Lucian Blaga University of Sibiu

nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Abstract: *The archaeological investigation conducted in 2022 at the Orthodox Church in Sebeșul de Jos (Sibiu County, Romania) aimed to clarify the planimetry and chronology of the earlier stone church (Church no. 3), which preceded the current building (Church no. 4, built in 1829–1830). Historical sources indicate the existence of four successive parish churches in the locality—two wooden and two stone structures—of which the last two occupied the same site.*

Eight excavation units (C1–C8) were opened inside the present church in order to identify the foundations of the earlier structure. The research successfully revealed the complete ground plan of Church no. 3, demonstrating that it was a hall-type church with nave, narthex, and a polygonal apse, approximately 6 m shorter and 2 m narrower than the current building. The western façade of the earlier church was reused in the construction of the present one. The foundations, preserved in very good condition, were identified at shallow depth, covered only by a thin leveling layer and slag associated with later floor renovations.

The excavation also documented two burials associated with the cemetery surrounding the former church, along with architectural fragments (paving bricks, roof tiles) and a ceramic vessel containing four coins and a perforated marine shell, originally part of a necklace. Correlating archaeological data with the inscription in the bell tower and the Josephine map (1769–1773) confirms that Church no. 3 dates to the first half of the 18th century (c. 1741), making it one of the earliest Orthodox stone churches in the Sibiu region. The findings significantly contribute to understanding the architectural evolution of Orthodox ecclesiastical monuments in southern Transylvania.

Keywords: *Sebeșul de Jos, Transylvania, 18th-century, Orthodox stone church, Church Archaeology*

Autorizație: nr. 218/02.06.2022

Perioada de desfășurare: 16.05.2022 - 30.06.2022

Colectiv: dr. Ioan Marian Țiplic (responsabil științific), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Sebeșul de Jos este o localitate din județul Sibiu, care alături de Turnu Roșu formează comuna Turnu Roșu. Localitatea Sebeșul de Jos se află la poalele munților Carpați, vârful Suru, pe versantul stâng al râului Olt. În apropiere este trecătoarea Turnu Roșu-Câineni. Prin drumul comunal 59 localitatea se leagă de drumul județean 105G. Biserica Ortodoxă din Sebeșul de Jos se află pe o înălțime în estul localității.

Prima menționare a localității este la 1733 sub numele de Also-Sebes (Coriolan Suciu, 1966, p. 112). Despre biserică se cunosc date istorice, în principal, din două studii monografice (Nicolae Sasu, Sebeșul de Jos: monografie, Editura Armanis, Sibiu 2016 și Matei Eugen Stoean, CTITORII ALE OAMENILOR LIBERI – arhitectura bisericilor de zid ale românilor din zonele de graniță dintre Oltenia, Muntenia și Transilvania 1700-1850, 2021), dintre care primul adună mai multe date istorice, dar fără o atenție sporită acordată cercetării de arhivă. În lucrarea sa, Nicolae Sasu prezintă o serie de informații utile cu privire la istoria lăcașelor de cult din Sebeșul de Jos, menționând existența, de-a lungul timpului, a nu mai puțin de 4 biserici parohiale: două din lemn pe alt amplasament și alte două din piatră pe amplasamentul actual.

Biserica actuală (biserica nr. 4) se știe că a fost construită în anii 1829-1830 deoarece vechea biserică (biserica nr. 3) devenise neîncăpătoare și s-a impus realizarea uneia care să permită participarea comunității la slujbele religioase. Din datele istorice preluate după lucrări mai vechi rezultă că biserica actuală a fost construită în jurul celei vechi fără a fi demolată decât la momentul când a fost finalizat și acoperișul noii biserici (biserica nr. 4). Planimetric, biserica actuală are un plan clasic de biserică sală cu naos, pronaos și altar semicircular, având pereții din piatră legată cu mortar și având pe latura de vest un turn-clopotniță.

În ceea ce privește biserica nr. 3 știm că era funcțională în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deoarece pe harta localității din prima ridicare Iosefină a Transilvaniei (1769-1773) este prezentată imaginea unei biserici de zid pe locul pe care se află și astăzi biserica parohială. Coroborând acest izvor cartografic cu informația din pisania ce se află pe bolta parterului turnului de vest (*[Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf. Duh amin, făcutu-s-a această sf. biserică cu hramul Sf. Adormire la leat 1741 iar turnul la leat 1770]*) putem spune, cu privire la cronologia monumentelor de cult din zid, că biserica nr. 3 datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind una dintre cele mai vechi biserici ortodoxe de zid din zona Sibiului. Conform acestei pisanii (re-pictată în 1989) biserica nr. 3 a fost ctitorită la 1741, iar la 1769-1773 exista cu certitudine. Turnul a fost adăugat ulterior, conform pisaniei la 1770.

Istoricul cercetării

Conform istoriografiei în comună au fost două biserici din lemn și două din piatră. Acestea sunt numerotate biserică 1 și 2, iar Biserica 3 și 4 de piatră. Bisericile de piatră, printre care ultima cea din prezent, se află pe același amplasament, în timp ce bisericile din lemn au fost pe alt amplasament în localitate.

Cercetarea a început la data de 30.05.2022 și s-a încheiat la 3.06.2022. Au fost trasate trei casete C1, C2 și C3. Casetele C1 și C2 au fost trasate în naos. În C2, aflată în fața altarului spre peretele de nord, a fost descoperit un mormânt ce ține de biserica 3, cea de dinainte de actuala biserică și o groapă cu oseminte redepuse

(M2). Ambele morminte țin de faza bisericii nr. 3. C1 a fost trasată în sud-vestul naosului și imediat sub zgura de umplutură a ieșit o fundație din piatră. Adâncirea a continuat la nord de această fundație în perimetrul trasat al casetei. Fundația era din piatră de munte lipită cu mortar din var. Aceasta a fost curățată și evidențiată. C3 a fost trasată în pronaos la colțul de sud-est. Și aici, imediat sub zgură a ieșit fundația, care continuă pe cea din C1 și unde e „cotul” naos-pronaos a bisericii nr. 3. În C3 adâncirea s-a făcut între fundația bisericii nr. 3 și fundația bisericii actuale până când s-a ajuns la talpa fundației bisericii nr. 3.

Ulterior a fost deschisă și C4 în pronaosul bisericii actuale paralel cu C3. De asemenea a fost evidențiată fundația veche. Adâncirea s-a făcut doar în așa măsură încât să se contureze fundația. Fiind clar că a fost descoperită vechea biserică a fost deschisă o a cincea casetă (C5) în fața altarului actualei biserici pe axul bisericii spre sud pentru a evidenția planimetria absidei altarului bisericii nr. 3. Situația a fost aceeași, sub zgură a ieșit fundația și după extinderea casetei a fost evidențiată latura de sud a altarului vechii biserici. În același timp au fost deschise alte două casete (C6 și C7) în colțurile pronaosului actualei biserici pentru a avea o viziune clară a pronaosului vechii bisericii. De asemenea este clar că fațada de vest a vechii biserici a fost refolosită și doar extinsă spre nord și sud în planimetria actualei biserici. Pentru a avea informații privind latura de nord a naosului vechii biserici a fost trasată o casetă (C8), care a evidențiat umărul dintre naos și altar.

STRATIGRAFIA GENERALĂ

În privința stratigrafiei situația nu prezintă date complexe. Avem stratul de umplutură și nivelare compus din zgură neagră sub care se află o argilă galbenă (steril arheologic), iar în gropile fundațiilor a fost turnat pietriș. Peste pietriș și peste fundațiile vechii biserici a fost pus un strat subțire de nivelare din argilă afănată. Peste zgura neagră a fost o pardoseală din lemn peste care în 1989 a fost pusă o alta tot din lemn.

În continuare situația pe casete:

C1

Caseta are dimensiunile 2.10x1.50m și a fost trasată pe latura de sud a naosului cuprinzând coloana care sprijină cupola. Trasarea acestei casete a avut scopul surprinderii unor elemente ale vechii biserici dacă e cazul. Cercetarea arheologică a dezvelit imediat sub stratul de zgură fundația vechii biserici. Aceasta este lată de aproximativ 74-76 cm și este legată de fundația coloanei actuale a cupolei bisericii. Adâncirea a continuat la nord de această fundație până la talpa vechii fundații în perimetrul casetei. Zidul fundației este între -0,08 și +0,02 m față de punctul vagris luat la un metru față de pragul intrării în pronaosul actual al bisericii (din care apoi a fost scăzut acest 1 metru pentru fiecare adâncime luată). Talpa fundației este la aproximativ -0,63 cm vagris. Între fundație și zidul actualei biserici în colțul de sud-est al casetei a fost găsit un vas ceramic depus cu gura în jos, iar lângă acest vas o salbă din 7 monede găurite și prinse într-o sfoară păstrată parțial (monedele sunt medievale târzii) și o scoică (simbolul pelerinului creștin), de asemenea găurită, ce fuseseră prinse ca un șirag. Profilele arată o stratigrafie compusă dintr-un strat de zgură de câțiva centimetrii (restul a fost scos de muncitori), o argilă nisipoasă (steril arheologic) și în umplutura gropilor fundațiilor pietriș și pietre.

C2

Caseta are dimensiunile 1.50x1.50m și a fost trasată în naos în fața altarului la peretele de nord al actualei biserici. Trasarea ei a urmărit stratigrafia suprafeței, fundația bisericii actuale și a coloanei de susținere a cupolei. Cercetarea a dezvăluit existența unui mormânt întreg (M1) de copil, orientat V-E și a unor oseminte redepuse (M2). În ceea ce privește M1 groapa acestuia era umplută cu argilă care conținea bucăți de cărămidă, urme de cărbune, cuie de sicriu. Relația acestuia cu biserica actuală nu este directă, mormântul fiind înafara bisericii vechi la nord-vest de absida altarului, iar la momentul construcției actualei biserici a fost inclus între zidurile acesteia, neștiindu-se de el la momentul construcției. M1 se afla la -0,52 m vagris. În privința lui M2 acesta are osemintele redepuse într-o groapă amestecată cu argilă și pietriș. Mormântul a fost deranjat de săparea fundației bisericii vechi, ceea ce sugerează existența unui posibil lăcaș de cult înainte de biserica veche (biserica 3).

Stratigrafia este compusă din stratul de zgură, apoi un strat de pietriș și pietre turnat în groapa fundației actualei biserici. În final startul de argilă nisipoasă (steril arheologic).

C3

Caseta are dimensiunile 2.10x2m și a fost trasată în pronaosul actualei biserici în colțul de sud-est unde este și fundația coloanei de susținere a cupolei și a zidului ce desparte naosul de pronaos. Scopul acestei casete a fost surprinderea unor elemente ale bisericii vechi. Rezultatul a fost pe măsură. Imediat sub zgură a ieșit fundația bisericii nr. 3. Mai mult aici face cotul care închidea naosul și se făcea trecerea la pronaos. Se observă o puternică lățire a zidului la închidere la cot (jonțiunea naos-pronaos) sugerând existența cel mai probabil a unei coloane ce susținea cupola bisericii nr. 3. Între acest zid de fundație și peretele actualei biserici s-a continuat cu adâncirea până la talpa fundației vechi aflată la aproximativ -0,64m vagris. Vechea fundație a ieșit la +0,01m vagris. Întrucât caseta arată că un zid de fundație pornește spre vest și un altul spre nord a fost deschis C4, paralel cu aceasta.

În privința stratigrafiei aceasta nu a fost surprinsă, dar între fundația veche și peretele actualei biserici a fost o umplătură de pietriș și pietre mari, iar între fundațiile bisericii nr. 3 este un strat subțire de nivelare format dintr-o argilă afânată după care vin stratul de argilă nisipoasă (sterilul arheologic).

C4

Caseta are dimensiunile 2.00x2.16 m. Scopul acesteia a fost de a surprinde cotul de nord și fundația de zid care despărțea naosul de pronaos. După îndepărtarea a ceea ce mai rămăsese din stratul de zgură, a venit o argilă afânată de nivelare. Fundația vechii biserici a fost curățată cât să fie evidențiată, iar adâncirea nu a mai continuat. Înspre interiorul bisericii sub stratul de argilă afânată cu rol de nivelare vine argila nisipoasă (sterilul arheologic). Vechea fundație se afla la același nivel cu punctul vagris, pragul ușii.

C5

Caseta are dimensiunile 1.50x2.00x1.50x2.50m. Inițial trasarea ei pe axul bisericii actuale înspre sud a urmărit surprinderea altarului vechii biserici, ca apoi să fie extinsă pentru a fi surprinsă toată latura de sud a absidei și umărul cu latura de sud a naosului. Adâncirea a fost atât cât să se contureze fundația absidei. Din punct de vedere stratigrafic s-a observat că sub stratul de zgură, vine un lut afânat depus pentru nivelare și apoi argila nisipoasă (sterilul arheologic). Absida este la +0,25m față de vagris. De asemenea nu are o formă semicirculară și pentagonală. Descoperirea acestei abside a determinat pe cei implicați printre care și comunitatea locală ca pământul rezultat de la săpături din celelalte casete să fie scos afară din biserică și să fie evidențiată toată biserica pe toate laturile sale.

C6

Caseta are dimensiunile 1.50x1.44m. Trasarea ei a urmărit evidențierea fundația zidului vechii biserici la joncțiunea cu fațada vestică pe latura de sud a bisericii. Fațada vestică a fost refolosită și inclusă în fațada de vest a actualei biserici. Fundația se afla la +0.03m față de vagris. Adâncirea s-a făcut doar cât să fie evidențiată fundația.

C7

Caseta are dimensiunile 1.50x1.60m. Ca și în cazul C6 trasarea ei a urmărit evidențierea fundației vechii biserici la joncțiunea cu fațada vestică, pe latura de nord a bisericii. Adâncirea s-a făcut în așa măsură încât să se evidențieze această fundație. Se observă și parte a fundației de pe fațada de vest, umărul care-l face cu latura de nord. Adâncimea la care era această fundație e +0.13m vagris.

C8

Caseta are dimensiunile 2.10x2.50m. Deschiderea acestei casete în naos a fost determinată de lămurirea privind umărul vechii bisericii care face joncțiunea absidei altarului cu latura de nord a naosului. La un moment dat pe latura de nord s-a luat hotărârea să fie dezvelită toată latura de sud a absidei. Adâncirea s-a făcut doar cât să se evidențieze fundația. De asemenea a fost observată pornirea unei laturi longitudinale care unea latura de nord de cea de sud, dar aceasta nu este în fapt o fundație fiind turnat un mortar pe pietre așa încât să existe stabilitate pentru iconostas și pentru catapeteasmă. De asemenea situația a arătat că umărul este mai lat decât fundațiile laterale și fundația absidei ceea ce arată că susținea stâlpii cupolei vechii biserici. Fundația veche se afla la +0,075m față de vagris.

În final după terminarea casetelor s-a luat decizia scoaterii pământului extra, rezultat de la săpăturile casetelor. Casetele C2 și C1 au fost umplute și aduse la aceeași nivel cu restul suprafeței, dar au rămas evidențiate fundațiile. Toată fundația vechii biserici a fost dezvelită conturându-se planimetria acesteia.

Concluzii

Cercetarea arheologică a pus în evidență fundațiile vechii biserici de zid (biserica nr. 3), două morminte din cimitirul ce a funcționat în jurul acesteia, morminte ce sunt în prezent în fața catapetesmei pe latura de sud a naosului, precum și o serie de obiecte, printre care fragmente de cărămizi de paviment, de țigle din acoperișul vechii biserici și un vas ceramic cu 4 monede și o scoică de mare ce au făcut parte dintr-o salbă.

Biserica veche (biserica nr. 3) a fost și ea o biserică sală cu pronaos, naos și altar poligonal și cu un turn pe latura de vest, fiind cu circa 6 m mai scurtă și cu cca. 2 m mai îngustă decât biserica actuală (biserica nr. 4). Fundațiile vechii biserici sunt păstrate în condiții foarte bune, fiind demolată cu mare grijă doar în partea ei de elevație.

Coroborând datele cercetării arheologice cu pisania din turn și cu reprezentarea pe harta Iosefină, în ceea ce privește cronologia monumentelor de cult din zid, putem spune că biserica nr. 3 datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind una dintre cele mai vechi biserici ortodoxe de zid din zona Sibiului.

În ceea ce privește nivelul la care au ieșit fundațiile bisericii nr. 3 acestea sunt la suprafață fiind acoperite cu un strat subțire de argilă afânată (refolosită) și o zgură ce a fost adăugată înainte de 1989 când peste pardoseala de lemn a fost adăugată o altă pardoseală de lemn. Adâncimile la care sunt fundațiile față de punctul wagriss fix luat față de pragul intrării în pronaosul situația este următoarea:

- Fundațiile absidei poligonale sunt la +0,25 m.
- Fundațiile laturii de nord a naosului sunt la +0,075 m.
- Fundațiile laturii de sud sunt între -0,08m și +0,02m.
- Fundațiile laturii de nord a pronaosului sunt între 0 m spre est și +0,13m spre vest.
- Fundațiile laturii de sud a pronaosului sunt între +0,01 și +0,03 m.

Cea mai veche biserică ortodoxă românească din Sibiu este Biserica "Sfântul Apostol și Evanghelist Luca" din așa zisă a zonă a „Maierii Sibiului” (str. Lungă) construită în anul 1791, iar cea mai veche biserică ortodoxă din Sibiu este Biserica „Buna Vestire”, cunoscută și ca Biserica din Groapă, care a fost construită în anul 1789 și refăcută în anii 1802-1803. Alte biserici ortodoxe de zid din zona Mărginimii Sibiului au fost construite tot spre sfârșitul secolului al XVIII-lea: Biserica "Înălțarea Domnului", din Săliște a fost construită între anii 1761-1785, Biserica "Bunavestire" din Cristian este datată din anul 1790 ș.a. Un alt exemplu care ilustrează importanța bisericii nr. 3 din Sebeșul de Jos este cel al Bisericii "Adormirea Maicii Domnului" din Sebeș, construită în anul 1776, deci cca. 40 de ani mai târziu decât cea din Sebeșul de Jos. Pe de altă parte, înlocuirea bisericilor de lemn cu biserici de zid a reprezentat un fenomen specific pentru comunitățile românești bine poziționate economic abia la mijlocul secolului al XIX-lea, iar majoritatea comunităților ortodoxe din zona de nord a județului Sibiu au trecut la biserici de zid abia după anul 1918.

BIBLIOGRAFIE

Surse istoriografice

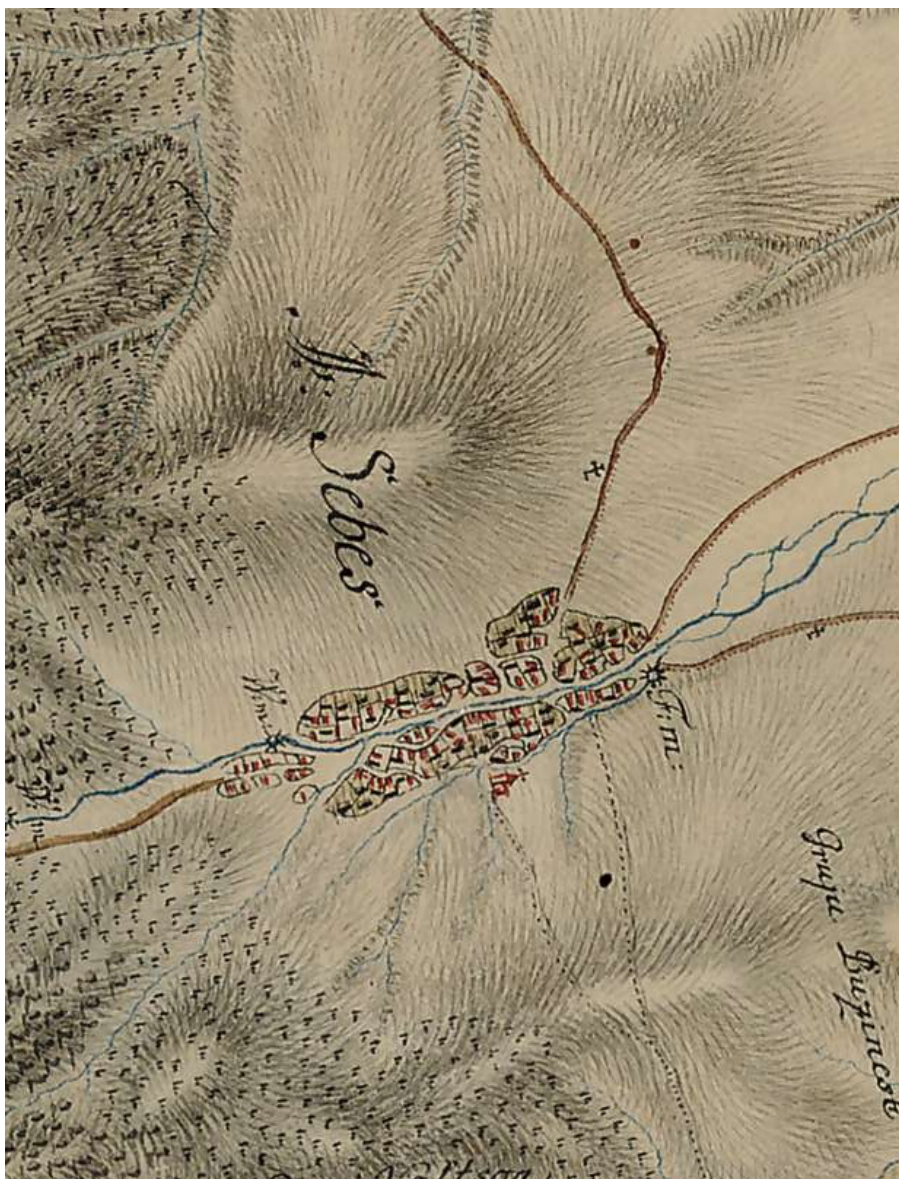
Nicolae Sasu, *Sebeșul de Jos: monografie*, Editura Armanis, Sibiu 2016.

Matei Eugen Stoean, *CTITORII ALE OAMENILOR LIBERI – arhitectura bisericilor de zid ale românilor din zonele de graniță dintre Oltenia, Muntenia și Transilvania (1700-1850)*, 2021.

Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, 1966.

Surse online

<https://www.tribuna.ro/stiri/eveniment/sebesu-de-jos-re-descoperirea-urmelor-vechii-biserici-cercetari-arheologice-la-biserica-ortodoxa-adormirea-maicii-domnului-164717.html>

Harta 1. Sebeșul de Jos pe prima hartă austriacă (1769-1773).
(<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>).

Fig. 1. Latura de nord a Bisericii Ortodoxe de la Sebeșul de Jos.

Fig. 2. C1 – fundația bisericii nr. 3 pe latura de sud.

Fig. 3. C1 – detalii cu privire la vasul depus la fundație.

Fig. 4. C1 - cele 7 monede și scoica ce alcătuiesc salba. Simboluri ale prosperității și pelerinului.

Fig. 5. C2 – imagine de ansamblu și mormintele M1 (întreg, de copil) și M2 (oseminte redepute).

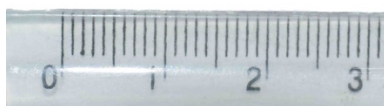
Fig. 6. C3 – detalii privind fundația „cotului” naosului și fundația bisericii nr. 3 pe latura de sud.

Fig. 7. C5 – fundația absidei altarului bisericii nr. 3.

Avers

Revers

Fig. 8. Monedă de 1 kreutzer austriac (1790) găsit pe fundația laturii de nord a bisericii nr. 3.

Legenda: IOS·II·D·G·R·I·S·A·GE·HV·BO·REX·A·A·

(*Iosephus II. Dei gratia Romanorum imperator semper augustus Germaniae, Hungariae, Bohemiae rex, archidux Austriae*).

Fig. 9. Biserica nr. 3 – naosul și absida poligonală a altarului

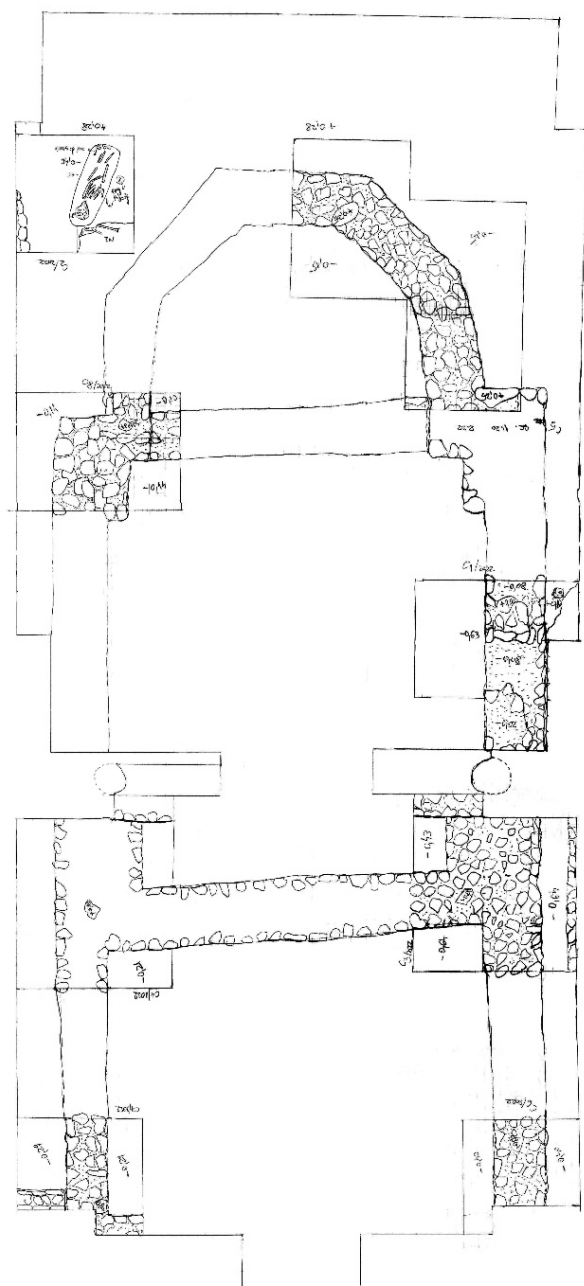

Fig. 10. Planul bisericii nr. 3